

UDK: 32(497.5 Dubrovnik)"1931/1940"
324(497.5 Dubrovnik)"1936"
324(497.5 Dubrovnik)"1940"
Prethodno priopćenje
Primljeno: 5. 10. 2009.
Prihvaćeno: 3. 10. 2010.

Političko opredjeljivanje birača kotara Dubrovnik 1931.–1940.

FRANKO MIROŠEVIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom prilogu opisuje se političko opredjeljivanje birača kotara Dubrovnik od 1931. do 1940. godine. Autor donosi statističke podatke parlamentarnih izbora za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije (1931., 1935. i 1938.) te rezultate općinskih izbora 1936. i 1940. godine. U svezi s tim prati političke prilike u kotaru i predizbornu propagandu. Analizirajući navedeno, autor dolazi do zaključka da je u dubrovačkom kotaru nakon 1935. godine na svim izborima dominirala Hrvatska seljačka stranka (HSS), a da su režimske, centralističko-unitarističke snage redovito doživljavale neuspjeh.

Ključne riječi: dubrovački kotar, parlamentarni izbori, općinski izbori, izborna propaganda, Kraljevina Jugoslavija.

Uvod

Nakon zločina u Narodnoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) 20. lipnja 1928. godine, kriza koja je i prije postojala u državi sada se još više razbuktava zaoštrivši političke suprotnosti između centralista i unitarista s jedne i anticentralista-federalista s druge strane. Da izbjegne daljnje zaoštavanje političkih suprotnosti, kralj Aleksandar pokušava riješiti krizu uvođenjem apsolutističke vlasti poznate pod imenom Šestosiječanjska diktatura (6. siječnja 1929.). Uspostavom diktature prestao je rad Hrvatske seljačke stranke (HSS) i drugih političkih stranaka.¹ Novi predsjednik HSS-a Vladko Maček u početku izražava optimizam kraljevim zakonskim mjerama, uvjeren da će diktatura kratko trajati i da je kralj preuzeo inicijativu radi sređivanja stanja u državi. Međutim, Maček se u tome prevario. Sve se više pokazivalo da se novouspostavljeno stanje učvršćuje i da postaje trajno rješenje. No tada je Maček zaključio da će se režim "istrošiti" i da će onda doći na red hrvatsko pitanje. Držao je da protiv diktature ne treba ništa poduzimati. Takvu

¹ Svojim Manifestom kralj je, između ostalog, proglasio Vidovdanski ustav nevažećim i raspustio Narodnu skupštinu, a Zakonom o izmjeni i dopuni zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi zabranjuje djelatnost svih političkih stranaka.

politiku provodi do 1932. godine, kada Seljačko-demokratska koalicija (HSS i Samostalna demokratska stranka – SDS) donose Zagrebačke punktacije.²

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o općinama koji je donesen 6. siječnja 1929. godine razrješavaju se sve općinske uprave u državi i imenuju novi ljudi skloni režimu. Uz to se uvodi cenzura tiska, ograničavaju građanske slobode, pojačava teror policije i žandara, a službeni naziv države mijenja se u Kraljevina Jugoslavija. Novim državnim ustrojem ne priznaju se postojeće nacije (hrvatska, slovenska, srpska), a umjesto njih proglašava se nepostojeća jugoslavenska nacija. Država se dijeli na devet banovina kojima je teritorij Hrvatske raskomadana i potpuno gospodarski i politički dezintegriran. U šest je banovina, njihovim razgraničenjem, bila osigurana srpska većina (Vrbaskoj, Drinskoj, Dunavskoj, Moravskoj, Zetskoj i Vardarskoj). Takvim zaokruženjem banovina i njihovim grupiranjem sa srpskom većinom čine se konture velike Srbije. Hrvatske zemlje bile su podijeljene u dvije banovine (Savska i Primorska), a mnogi teritoriji Hrvatske bili su priključeni banovinama sa srpskom većinom. Tom je podjelom kotar Dubrovnik pripao Zetskoj banovini, dakle pripojen je crnogorskom području.

Prema popisu stanovništva 31. ožujka 1931. kotar (srez) Dubrovnik imao je 50 201 stanovnika (grad Dubrovnik 18 765, a ostala mjesta kotara 31 436). Općina Dubrovnik tada je imala 41 523 stanovnika. Po vjeroispovijesti je u kotaru bilo 74,90% katolika, 16,20% pravoslavaca, 0,30% grkokatolika, 0,50% starokatolika, 0,80% evangelista, 1,20% muslimana i 0,04% židova. U sastavu kotara Dubrovnik bile su sljedeće općine: Dubrovnik, Ston, Janjina, Konavle (Cavtat), Kuna, Lopud, Pelješac (Orebić), Šipan, Slano, Mljet, Trpanj, Slano.³

Stanje u kotaru Dubrovnik uoči diktature i nakon nje

U drugoj polovici 1928. godine, nakon Radićeve smrti, došlo je do nesuglasica u vodstvu HSS-a u Dubrovniku. Većina koja je pobijedila na općinskim izborima 1926. podvojila se i došlo je u pitanje normalno funkcioniranje općinske uprave. Naime, nakon što članovi nekih općinskih službi nisu prisustvovali svečanostima na Vidovdan i zato što povodom Vidovdana nije istaknuta državna zastava na zgradi općine, veliki župan Dubrovačke oblasti smijenio je neke članove općinske uprave: Mihu Škvrću, Baldu Pokovića, Niku Koprivicu i Roka Mišetića. Unutar mjesne organizacije HSS-a dolazi do rascjepa zbog pitanja treba li cijela općinska uprava i općinsko vijeće dati ostavku i treba li raspisati ponovne izbore (što zastupa skupina oko načelnika općine M. Škvrce) ili smijenjene čelnike samo zamijeniti novima (što zastupa skupina oko Nike Koprivice). Sve to omelo je normalno funkcioniranje gradske vlasti. Veliki župan Dubrovačke oblasti raspušta gradsko općinsko vijeće i gradsku općinsku upravu te se raspisuju izbori za 9. prosinca 1928. godine.

² Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 284.

³ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939-1940.*, Zagreb 1940., 303.-305.

Ovi su izbori izazvali dotad neviđenu predizbornu aktivnost. Za izbore su prijavljene sljedeće liste: Hrvatska seljačka Radićeva lista, Radićeva hrvatska seljačka lista – “Mali puk”, Hrvatska pučka stranka (HPS), Savez radnika i seljaka, Muslimanska lista, Jugoslavenska privredna lista, Ekonomski blok radnika, seljaka i nezavisnih građana i Narodna radnička stranka.⁴ Ekonomski blok radnika, seljaka i nezavisnih građana i Savez radnika i seljaka bili su zapravo dvije radničke (komunističke) liste. Za ove izbore prvi put svoju listu u Dubrovniku ističu građani muslimanske vjere.⁵ Smatra se da je to bio taktički potez mjesne organizacije Radikalne stranke u Dubrovniku, jer su njihove liste trebale izići na izbore zajedno. Iz navedenog je vidljivo da je HSS istaknuo dvije liste, što je rezultat još nepremošćenih suprotnosti unutar stranke do kojih je došlo nakon raspuštanja općinskoga vijeća i općinske gradske uprave. Radilo se zapravo o osobnim interesima pojedinaca unutar HSS-a koji su se htjeli domoći položaja u gradskome vijeću. Njih predvodi Niko Koprivica. Oni koji su bili za rješenje da se ne ide na nove izbore, nego za to da se oni vijećnici koji su od organa vlasti isključeni iz gradskoga vijeća samo zamijene drugima iz HSS-a, očekivali su da će dobiti unosne položaje u gradskoj upravi. Oni koji su zahtijevali nove izbore imali su potporu vodstva stranke u Zagrebu.

Nakon vrlo žustre predizborne aktivnosti nadležna kotarska vlast odgodila je 7. prosinca 1928. godine izbore obrazlažući svoju odluku greškama ranije općinske uprave. Iza ove odluke stajali su dubrovački radikali jer su njome željeli zadržati vlast u Dubrovniku, budući da su centralni organi u Beogradu, nakon raspuštanja općinske uprave, na sva važnija mjesta u općini postavili režimu odane ljude, a to su bili radikali. Odluka o odgađanju izbora izazvala je veliko zaprepaštenje i ogorčenje Dubrovčana prema postojećoj vlasti. Na velikom skupu Dubrovčana 9. listopada 1928. godine govorio je Frano Kolumbić i tom je prilikom rekao da “Hrvati ne trebaju Srba jer su ubojice, razbojnici i pljačkaši koji ubijaju nevine ljude”.⁶

Čelnici Hrvatske seljačke Radićeve liste i Radićeve hrvatske seljačke liste – “Mali puk” te čelnici liste Saveza radnika i seljaka upućuju narodu proglas pozivajući ga na javni zbor, da zajednički podignu svoj glas “protiv nečuvenom bezakonju”.⁷ Odogodom izbora u Dubrovniku se na čelo gradske uprave ponovno imenuje komesar, radikal Petar Brili. Ubrzo nakon tih događaja proglašena je Šestosiječanjska diktatura.

Režim je u to vrijeme stalno isticao da su sva pitanja u državi riješena novim načinom uprave, odnosno uvođenjem diktature. No stanje u državi nije se nimalo popravilo, nego se dapače pogoršalo. Iako nije bilo političke aktivnosti

⁴ Mato KAPOVIĆ, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.- 1941.*, Dubrovnik 1985., 258. Za listu Radićeva hrvatske lista “Mali puk” zalagao se Niko Koprivica, a za Hrvatsku seljačku Radićevu listu Miho Škvrce, Baldo Poković i drugi.

⁵ M. KAPOVIĆ, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874.- 1941.*, 258.

⁶ Državni arhiv Dubrovnik (dalje: DAD), Fond velikog župana Dubrovačke oblasti, br. 30058 od 24. X. 1928.

⁷ *Isto*, Posebna pozicija, priprema za općinske izbore 1928. Proglasi narodu.

ni demonstracija i štrajkova, zapravo se pokazalo da se kraljevim apsolutizmom i diktaturom nije postigla stabilnost centralističkoga sustava niti unutrašnji mir. Najveće nezadovoljstvo bilo je u Hrvatskoj u kojoj nije bilo riješeno nijedno goruće pitanje. Zapravo se stanje diktaturom pogoršalo zbog zabrane političke djelatnosti, zabrane isticanja hrvatskoga imena i hrvatskih nacionalnih simbola, cenzure tiska te batinanja i zatvaranja onih koji su na bilo koji način izražavali negodovanje novim državnim ustrojem.

Kad se kralj uvjerio u navedeno, odlučio je ponovno dijeliti vlast sa sebi odanim parlamentom, a njega je zamislio formirati smišljeno konstruiranim zakonom.⁸

Zakon o agrarnoj reformi u Dalmaciji i oktroyirani Ustav

Kralj je 19. listopada 1930. donio Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području bivše pokrajine Dalmacije.⁹ No taj se zakon počeo primjenjivati tek kad je izmijenjen i dopunjen 6. ožujka 1931. godine. Njime je zemlja pripala onima koji su je obrađivali, dakle težacima, uz naknadu vlasnicima. Zakon se primjenjivao na one težake čiji je zakupni odnos u doba stupanja zakona na snagu bio stariji od 30 godina – dakle u slučajevima kad je ugovoreni odnos između vlasnika zemlje i težaka bio zaključen do 19. listopada 1900. godine. Površina koja je pripala težaku-korisniku nije mogla biti veća od 10 hektara, a ako je obitelj imala šest i više članova, po članu je bilo dodijeljeno pola hektara.¹⁰

Iako je ovaj zakon mnogo značio težaku, on nije bitno popravio njegov materijalni položaj. Otplata vlasnicima zemlje i dugovi koji su nastali nakon 1918. zbog neisplaćivanja godišnjih obveza prema vlasnicima zemlje teško su pritiskali težaka jer su utuživanja vlasnika zemlje sudovi redovito rješavali u njihovu korist. Na temelju sudskih odluka težaku se silom oduzimala njegova imovina. Težak zapada u dugove čiju će isplatu država u idućim godinama stalno prolongirati.¹¹

Pad cijena poljoprivrednih proizvoda prouzrokovan svjetskom ekonomskom krizom 1929. godine još će više pogoršati ionako težak položaj seljaka, pa će se njegovo nezadovoljstvo postojećim stanjem još pojačati zbog zaduživanja. Zbog takvih gospodarskih prilika i neriješenog hrvatskog pitanja stanovništvo dubrovačkog kotara bilo je nezadovoljno i to će se nezadovoljstvo odraziti na izborima glasanjem protiv postojećeg režima ili bojkotiranjem izbora.

⁸ Ivo PERIĆ, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 2006., 179.

⁹ Franko MIROŠEVIĆ, "Položaj dalmatinskog težaka i njegova borba za zemlju", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 20, Zagreb 1987., 92.

¹⁰ Isto.

¹¹ Pad cijena poljoprivrednih proizvoda prouzrokovan svjetskom ekonomskom krizom 1929. godine još će više pogoršati i onako težak položaj seljaka, pa će se njegovo nezadovoljstvo postojećim sistemom vlasti još više povećati, posebno zato što je padao u dugove.

Dana 3. rujna 1931. kralj Aleksandar donio je Ustav (zvan oktroirani Ustav) kojim je završeno razdoblje otvorene monarhističke diktature i kojim je samo formalno uspostavljeno ustavno stanje. Opće pogoršanje unutarnjeg stanja u državi i njezin sve nepovoljniji međunarodni položaj prouzrokovan nezadovoljstvom zapadnih europskih država kraljevom diktaturom, posebno Velike Britanije i Francuske, primorali su kralja Aleksandra da traži nove oblike i metode za režim koji je uspostavio 6. siječnja 1929. godine.

Premda je država dobila neke nove institucije, kralj se oktroiranim Ustavom nije odrekao svoga dotadašnjeg smjera vladanja. I dalje je ostao neograničeni vladar u državi, odlučujući o svemu. Ustavom je uspostavljen dvodomni parlament – Narodna skupština i Senat – ali su zakoni prihvaćeni u tim tijelima postajali pravovaljani tek kad bi ih potpisao kralj. Zastupnici (poslanici) Narodne skupštine birani su samo s izbornih lista koje su mogle osigurati potpise (birače) u cijeloj državi, a to je u praksi mogla jedino državna lista budući da su sve bivše stranke bile nacionalne/regionalne. Senat su pak činili senatori, od kojih je polovicu imenovao kralj, i izabrani narodni zastupnici u banovinama, koji su odreda bili odani postojećoj vlasti. Zastupnici u Narodnoj skupštini i senatori bili su poslušni kralju. Kralj je proglašavao zakone i imenovao vladu, a vlada je bila odgovorna njemu, a ne Narodnoj skupštini. Kralj po spomenutom Ustavu nije bio odgovoran nikome, a za njegove čine bila je odgovorna vlada. Tako je oktroirani Ustav zadržao centralistički ustroj države. Sve odredbe novoga Ustava potvrđivale su politiku i praksu Šestosiječanjske diktature, s tim što je otvoreni kraljev apsolutizam zamijenjen prikrivenim.

Izbori za Narodnu skupštinu 1931. godine

Izbori za zastupnike Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije provedeni su 8. studenoga 1931. godine prema odredbama oktroiranog Ustava. Istaknuta je jedna (državna) lista čiji je nosilac bio predsjednik vlade general Petar Živković. Svojim odredbama izborni zakon unaprijed je osigurao pobjedu vladajućim strukturama. Glasalo se javno, a oporbi je bilo onemogućeno isticanje liste jer je izborni zakon određivao da kandidat mora istaknuti listu u svim izbornim kotarevima (368 kotareva). Tim uvjetima oporba nije mogla zadovoljiti tu odredbu zakona. Uz to su političke stranke bile zabranjene, pa njihovi predstavnici i nisu mogli sudjelovati na izborima.

Petar Živković, kao predsjednik vlade, jedini je mogao zadovoljiti zakonske uvjete, a taktikom raslojavanja zabranjenih političkih stranaka prikupio je određeni broj istaknutih političara koji su se bili voljni kandidirati na njegovoj listi, koju je rasporedio diljem države. Ovakvim izbornim zakonom Narodna skupština nije dakle mogla imati oporbenih zastupnika. Na listi Petra Živkovića u dubrovačkom kotaru istaknuta su dva kandidata, dr. Artur Saraca i dr. Stijepo Knežević. Dr. Artur Saraca bio je do 1929. godine čelnik organizacije Demokratske stranke u Dubrovniku, a dr. Stijepo Knežević pripadao je

mjesnoj organizaciji Narodne radikalne stranke u Dubrovniku. Od 1925. do Šestosiječanjske diktature bio je veliki župan Dubrovačke oblasti i istaknuti predstavnik dubrovačkih Srba-katolika.

Područje kotara Dubrovnik, koji je uvođenjem banovima pripao Zetskoj banovini, proširilo se sljedećim općinama poluotoka Pelješca: Orebić, Kuna, Janjina, Trpanj, koje su prije 1929., u vrijeme podjele države na oblasti, pripadale kotaru Korčula. Tako je novoosnovani dubrovački kotar imao 13 627 birača.¹²

S obzirom na to da je djelatnost političkih stranaka bila zabranjena i da je istaknuta samo jedna lista, predizborne aktivnosti zapravo i nije bilo. Međutim, kako se glasovalo javno, pritisak režima na državne i ostale službenike bio je vrlo velik. U strahu da ne izgube posao, mnogi su birači protiv svoje volje odlazili na biralište i svoj glas dali režimskoj listi.

Nadležno rukovodstvo Zetske banovine od uprave pošte traži kontrolu poštanskih pošiljaka ne bi li spriječili aktivnosti protiv izbora i bilo kakve protu-državne aktivnosti, posebno komunista.¹³ Na ovim izborima nije bilo stranačkog suprotstavljanja ni stranačke parlamentarne promidžbe. Pristaše HSS-a uglavnom bojkotiraju izbore. Na čelo HSS-a u Dubrovniku u to vrijeme dolazi prof. Roko Mišetić koji uspostavlja čvrstu vezu s čelništvom stranke, posebno s Vladkom Mačekom.

Rezultati izbora za Narodnu skupštinu 1931. po biračkim mjestima

Općina	Glasačko mjesto	Birača	Glasača	dr. A. Saraca	dr. S. Knežević
Dubrovačka	Dubrovnik I	885	502	235	267
	Dubrovnik II	666	392	176	216
	Dubrovnik III	897	537	264	273
	Dubrovnik IV	573	368	115	253
	Dubrovnik V	531	332	83	249
	Dubrovnik VI	694	183	100	83
	Dubrovnik VII	494	255	153	102
Cavtatska	Cavtat I	619	262	18	244
	Cavtat II	846	159	57	102
	Cavtat III	825	141	64	52
	Cavtat IV	625	273	88	195
Lopudska	Lopud	96	26	13	13
Zatonska	Trsteno	435	112	41	71
	Orašac	629	151	84	65

¹² Statistika izbora narodnih poslanika za prvu Jugoslavensku skupštinu 8. X. 1931., Beograd 1935., 176.

¹³ DAD, Kraljevska banska uprava Zetske banovine, Pov. II br. 6796, 20. X. 1931.

Slanska	Slano	285	101	75	62
Stonska	Ston	788	214	62	152
Mljetska	Babino Polje	521	280	90	190
Pelješka	Orebić	742	429	179	250
Trpanjska	Trpanj	284	219	160	59
Kunska	Kuna	564	54	40	14
Janjinska	Janjina	630	139	32	107
Ukupno		13 627	5 395	2 295	3 100¹⁴

Glavno obilježje ovih izbora u dubrovačkom kotaru bila je apstinencija. Od 13 627 birača glasalo je njih 5 395 ili 39,59%. Dubrovnik i Gruž imali su 4 740 birača. Od tog je broja glasalo njih 2 569 ili 54,19%, a u općini Cavtat od 2 915 birača glasalo je njih 1 135 ili 51,70%. U ostalim općinama kotara bilo je 5 972 birača, od čega ih je glasalo 2 467 ili 41,30%. U nekim seoskim općinama broj onih koji su izbore bojkotirali bio je i mnogo veći. U Lopudu je glasalo 27%, Zatonu 35%, Stonu 27%, Smokovljanima 20% itd. Općenito se može zaključiti da je u gradovima apstinencija bila manja, a u selima mnogo veća. Takvi su se rezultati mogli i očekivati s obzirom na to da je u gradovima bilo mnogo više državnih i ostalih službenika koji su ovisili o državnoj plaći, pa su morali glasati radi egzistencije.

Zbog neostvarenih zadataka koji su se očekivali od monarhističke diktature i zbog pogoršanja ekonomske situacije, 1931. počele su pripreme za osnivanje nove stranke čiju bi srž sačinjavali pristaše vlade. Smatralo se da će se time svijetu pokazati kako u Jugoslaviji opet postoje političke stranke. Tako je počela djelatnost Jugoslavenske radikalne seljačke demokracije (JRSD). Stranka je osnovana u kolovozu 1932. godine na zajedničkoj sjednici Kluba senatora i narodnih poslanika. Izabrano je rukovodstvo na čijem je čelu bio Nikola T. Uzunović, jedan od kasnijih predsjednika vlade. Ministarstvo unutrašnjih poslova dalo je 15. listopada 1932. odobrenje stranci za njezino djelovanje. U toj su se stranci isticali ljudi od povjerenja Pere Živkovića. Stranka će na kongresu 20. srpnja 1933. promijeniti ime u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS). U tu su stranku nositelji vlasti tjerali ljude koji su bili zaposleni u državnoj službi (državni i ostali činovnici, nastavno osoblje, liječnici i drugi), a u slučaju odbijanja pristupanja stranci otpušteni su iz službe. Dana 20. srpnja 1933. JRSD je promijenio ime u Jugoslavenska nacionalna stranka – JNS.¹⁵

U Dubrovniku je, pod rukovodstvom dr. Stijepe Kneževića i dr. Miće Mičića, mjesna organizacija JRSD-a osnovana neposredno nakon osnivanja središnje stranke u Beogradu. Odmah su poduzete mjere da se ona proširi na cijeli kotar, u čemu se djelomice i uspjelo. U svezi s tim predsjednicima općina dostavljen je statut stranke sa zahtjevom da se maksimalno založe na tom poslu.

¹⁴ Statistika izbora narodnih poslanika za prvu Jugoslavensku skupštinu 8. XI. 1931., Beograd 1935., 176.

¹⁵ Isto, 7.

Na osnivačkoj organizaciji stranke u općini Dubrovnik objašnjeno je da se želi stvoriti jaku narodnu frontu koji će na prvo mjesto staviti rješavanje ekonomskih i socijalnih problema.¹⁶ Zahvaljujući praznini koja je nastala u stranačkoj djelatnosti, vladinim mjerama na provođenju agrarne reforme i agitacije članova JRSD-a, stranka je uspjela ostvariti određeni utjecaj u kotaru Dubrovnik.

Petosvibanjski izbori

Od izbora 1931. do izbora 1935.

Od izbora 1931. godine čelništvo dubrovačke organizacije HSS-a pronalazi nove oblike političke djelatnosti, na što ih prisiljavaju ilegalni uvjeti rada. U svezi s tim povezuju se s dijelom dubrovačkoga klera sudjelujući u svim značajnim manifestacijama koje Crkva organizira, kao što su procesije, proslave crkvenih blagdana, euharistijski kongresi i slično. U to vrijeme u Dubrovniku je djelovalo više kulturnih društava: Pjevačko društvo "Gundulić", Hrvatsko pjevačko društvo "Dubrava", Hrvatska glazba "Gundulić", Društvo za uljepšavanje grada "Dub", Braća hrvatskoga zmaja, Hrvatsko starinarsko društvo i dr. U njih ulaze pristaše HSS-a bitno utječući na izbor njihova rukovodstva. Tako Hrvatskim pjevačkim društvom "Dubrava" rukovode istaknuti članovi HSS-a dr. Frano Dabrović, Ivo Ljubimir i Ivo Ercegović. Na čelu Društva za uljepšavanje grada bili su Ivo Kolić, Marko Dabrović i Pero Šapro. Jako uporište u Dubrovniku HSS ima u sindikalnoj organizaciji Hrvatski radnički savez. Od 1931. organizacija HSS-a imala je i svoje glasilo *Hrvatska Dubrava*, a od 1934. taj je list izlazio pod nazivom *Dubrava*.¹⁷ U navedenim društvima HSS je uspio djelovati u narodu i s njim održavati stalne kontakte. Sastanci su se održavali ilegalno, u privatnim kućama i samostanima. No ipak nisu uspjeli potpuno zamaskirati svoju djelatnost pred policijom. Godine 1931. uhićen je i interniran ing. Frano Kolumbić, a nekoliko je puta uhićen i Roko Mišetić.¹⁸

Najistaknutiji čelnici HSS-a u dubrovačkom kotaru u to vrijeme bili su prof. Roko Mišetić, ing. Frano Kolumbić, dr. Baldo Poković, prof. Petar Slavnić, Marko Lukšić, Niko Pušić, Ilija Vrličak, dr. Josip Baljkas, Ivo Duper, dr. Frano Dabrović, dr. Miho Škvrcce, dr. Ante Kačić, dr. Pero Šapro, Ivo Ljubomir, dr. Niko Koprivica, Ivo Kolić, Baldo Crnjak, Frano Vojvodić, Ivo Ergović, Grgur Ilić i Antun Safret.¹⁹ Oni su po selima često održavali zborove na kojima je dolazilo i do sukoba sa žandarima.

¹⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Republički sekretarija unutrašnjih poslova SR Hrvatske, Služba državne sigurnosti (dalje: HDA, RSUP SRH, SDS), *Građanske stranke, Izradak o građanskim strankama u Kotaru Dubrovnik i Korčula*, sign. 01.18, 76.-78. Istaknutiji predstavnici JNS-a u Dubrovniku bili su dr. Antun Buconić, dr. Stijepo Knežević, prof. Novak Bukvić, dr. Inje Pitarević, dr. Ivo Bianki.

¹⁷ *Isto*, 1.-42.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ *Isto*.

Atentat na kralja Aleksandra u listopadu 1934. u Marseilleu i njegova smrt naznačili su slom diktature. Promjene do kojih će u državi uskoro doći potvrđuju navedenu tvrdnju. Budući da je kraljević Petar 1934. imao 11 godina, po oktroiranom Ustavu u njegovo ime vladalo je Namjesništvo od tri člana, među kojima je odlučujuću riječ imao knez Pavle Karađorđević, bratić kralja Aleksandra. Dotadašnju vladu s predsjednikom Uzunovićem knez Pavle zamijenio je novom vladom čiji je predsjednik bio Bogoljub Jevtić, dotadašnji ministar vanjskih poslova i dvorski čovjek. Nova se vlada predstavila kao vlada "pomirljivosti i novog duha".²⁰

Značajna mjera nove vlade bila je puštanje Vladka Mačeka iz zatvora, što se ostvarilo 22. prosinca 1934. godine.²¹ Krajem 1934. odlučeno je da se 1935. provedu novi izbori. S obzirom na diktaturu politički je život u to vrijeme i u dubrovačkom kotaru zamro pa se malo ili nimalo raspravljalo o izborima. U to su vrijeme u Hrvatskoj, pa i u dubrovačkom kotaru, vladale apstinencija i apatičnost. Neke važne odluke HSS-a, kao što su Zagrebačke punktacije, na ovom području nisu ni odjeknule, barem to ne proizlazi iz sačuvanih arhivskih dokumenata i novinskog tiska.²² Nešto više živosti događa se u drugoj polovici 1934., nakon atentata u Marseilleu i ubojstva kralja kojem se i u Dubrovniku priređuju velebne komemoracije. Premda komemoracijama prisustvuju i čelnici HSS-a, ipak treba reći da je smrt kod većine izazvala veliko olakšanje i nadu, dok su neki i likovali smatrajući da je kraljeva smrt bila osveta za smrt Stjepana Radića i njegovih suradnika 1928. godine. Od atentata raste ugled Ante Pavelića i ustaša u Dubrovniku, gdje se pojavljuje i ustaška promidžba – ilegalno se raspačava njihov tisak.²³

Stanje prije izbora

Za razliku od izbora 1931. godine, na kojima se mogla postaviti samo jedna, vladina lista za cijelu državu, izmjenom izbornoga zakona na izborima 1935. moglo se postaviti više lista. Taj izmijenjeni normativ izbornoga zakona

²⁰ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 1999., 180.

²¹ Kako piše Ivo Perić u knjizi *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, prema priopćenju I. Meštrovića kralj Aleksandar napokon je uvidio da je osudom Mačeka na robiju učinjena pogreška te da je zbog sređivanja odnosa u Kraljevini Jugoslaviji učinkovitije razgovarati s Mačekom nego držati ga u zatvoru. Nošen tom mišlju knez Pavle je aktom vladarske milosti od 22. studenoga 1934. oslobodio Vladka Mačeka od daljnjeg izdržavanja kazne na koju ga je Sud za zaštitu države osudio zbog Zagrebačkih punktacija.

²² Maček i vodstvo Seljačko demokratske koalicije (SDK) donijeli su 7. XI. 1932. rezoluciju pod nazivom Zagrebačke punktacije u kojoj se ističe narodni suverenitet kao jedini i isključivi izvor svakog političkog autoriteta i javne vlasti. Utvrđuje se seljaštvo kao temelj organizacije svega života i žigoše velikosrpska hegemonija. U jednoj točki Punktacija traži se vraćanje na 1918. godinu i uklanjanje hegemonije iz svih hrvatskih krajeva. Traži se novo uređenje države na načelu koje isključuje svaku prevlast.

²³ HDA, RSUP SRH, SDS, kut. 1, 01.18, 1.-42. Nakon atentata u Marseilleu u svim dijelovima države, pa i u dubrovačkom kotaru, održane su komemoracije ubijenom kralju (mise, akademije, žalobne povorke i slično).

omogućio je i oporbi nastup na izborima. Prijavu kandidatskih lista prema novom zakonu potpisivali su predlagači iz polovice administrativnih kotara, i to po njih 30 iz svakog kotara. To je omogućilo povezivanje oporbenih lista, što je zapravo bila intencija promjene u zakonu. Navedeno je omogućilo formiranje liste Udružene opozicije, čiji je nosilac bio Vladko Maček.²⁴

Dana 6. veljače 1935. godine raspuštena je Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije. To je učinio Bogoljub Jevtić ne bi li dokinuo utjecaj N. Uzunovića i njegova JNS-a koji je u Narodnoj skupštini činio većinu, a za koji je smatrao da će mu uvelike smetati u realizaciji političke misli koju je u državi htio provesti zajedno s knezom Pavlom.

Zasad nema pouzdanih podataka o opredjeljivanju dubrovačkih članova i pristaša JNS-a za Jevtića ili Uzunovića. Jevtić na ovim izborima nastupa s novim ljudima, vjerojatno želeći mijenjati nešto u svojoj politici. Njegovi novi ljudi u dubrovačkom kotaru su Zvonimir Niko Bjelovučić i Niko Šutić. Kandidati koji su bili na čelu vladine liste 1931. ne pojavljuju se na listi Bogoljuba Jevtića, što znači da je on na ovim izborima želio nastupiti s ljudima u koje je imao potpuno povjerenje. Novi kandidati s državne liste dotad u dubrovačkom kotaru nisu bili poznati kao pristaše režima. Dr. Zvonimir Bjelovučić bio je 1925. Radićev disident, protiveci se Radićevu sporazumu s Nikolom Pašićem. Nakon atentata u Narodnoj skupštini 1928. ponovno se vraća Radićevoj stranici, a sad je ponovno napušta. Niko Šutić bio je u čelništvu dubrovačke organizacije JNS-a zajedno s već spomenutim dr. Antunom Buconićem, dr. Ivom Biankijem, Kristom Dominkovićem, prof. Novakom Brkićem, dr. Stijepom Kneževićem i dr. Zvonimirom Stojkovićem.

Iako su bivše stranke još uvijek izvan zakona, one se ipak pripremaju za izbore. Uz građanske stranke pripremaju se i komunisti. U Dubrovniku Niko Maslač i Bruno Radeljević vode pregovore s predstavnicima mjesne organizacije HSS-a, ali bez uspjeha.

Protežiranje vladine liste

U telegramu koji je upućen iz Beograda Banskoj upravi u Cetinju kaže se da su predsjednici općina dužni skupljati potpise za listu B. Jevtića, a pošta je morala zadržati sve letke Udružene opozicije. U odbor za provođenje izbora morali su se imenovati vladi odane osobe, dok su nadležni općinski i kotarski organi bili dužni govore kandidata vladine liste "organizirano prenositi preko glasnogovornika".²⁵ Pored navedenog vlada u Beogradu traži da kotarska vlast organizira manifestacije te da državni službenici mogu pomagati samo vladine političke organizacije – u suprotnom im se prijeti uklanjanjem i otpustom iz

²⁴ Hrvatski oporbenjaci, pristaše SDK-a (HSS i SDS) s Demokratskom strankom Lj. Davidovića, Zemljoradničkom strankom Joce Jovanovića te stranački sljedbenici Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) Mehmeda Spahe čine listu Udružene opozicije.

²⁵ M. KAPOVIĆ, *n. dj.*, 330.

službe. Ujedno se određuje nadgledanje vozača ne bi li se spriječilo prenošenje letaka, a radnicima i službenicima poduzeća s državnim koncesijama čija djelatnost ovisi o općinskoj vlasti da se ima "(...) strogo na diskretan i neupadan način priopćiti da glasaju za vladinu listu". Iz jednog dokumenta vidljivo je kako vlast prijeti dubrovačkim vozačima da, ako ne glasaju za vladinu listu, neće "moći uživati koncesiju državnih vlasti".²⁶

Djelatnost HSS-a

Treba konstatirati da HSS od proglašenja diktature do petosvibanjskih izbora nije djelovao kao organizirana stranka, pa mu je nastalo stanje pružalo priliku da se ponovno aktivira, poveže s članstvom i obnovi zabranjene mjesne, općinske i kotarske organizacije diljem Hrvatske, pa i na području dubrovačkog kotara. Za sve to izbori su bili idealna prilika. Tako su se lokalni funkcionari mogli aktivirati. U Dubrovniku se organizira takva djelatnost u kojoj sudjeluju i čelnici HSS-a. Njihovi govori nisu bili po volji nadležne dubrovačke vlasti. Godine 1935. HSS djeluje slobodnije, obnavlja svoje organizacije, a čelništvo češće i slobodnije dolazi u kontakt s članstvom.

Rezultati izbora za Narodnu skupštinu 1935. u dubrovačkom kotaru

Glasačko mjesto	B. Jevtić	V. Maček	D. Ljotić	B. Maksimović	Nevažeći
	Z. Bjelovučić – N. Šutić	R. Mišetić	A. Jerić	K. Vukčević	
Babino Polje	95	104	273	-	
Gruda	11	37	564	-	
Dubrovnik I	68	166	206	9	1
Dubrovnik II	55	138	236	7	
Dubrovnik III	46	113	187	8	
Dubrovnik IV	42	152	177	3	
Dubrovnik V	44	106	153	-	
Dubrovnik VI	62	148	180	3	
Dubrovnik VII	63	104	186	1	
Mandaljena (Dub. VIII)	4	98	415	-	
Mokošica (Dub. IX)	11	63	311	1	1
Janjina	49	19	478	-	

²⁶ DAD, Kotarsko poglavarstvo, pozicija izbori.

Kuna	9	16	461	-	
Lopud	4	4	81	-	
Orašac	6	107	377	1	
Orebić	34	53	225	-	
Pločice	9	21	451	-	
Slano	14	39	213	-	
Smokovljani	25	41	551	1	
Ston	98	55	537	-	
Trpanj	34	35	183	1	
Trsteno	32	22	311	-	
Čilipi	5	47	592	-	
Cavtat	71	48	348	-	
Ukupno	923	1 757	7 817	38	2
	8,76%	16,67%	74,19%	0,36%	0,02²⁷

U dubrovačkom kotaru bilo je 14 562 birača. Od tog broja glasalo je njih 10 537 ili 72,37%. Lista Bogoljuba Jevtića osvojila je 2 680 glasova (25,43%), lista Vladka Mačeka (Udružena opozicija) 7 817 glasova ili 74,19%, lista Dimitrija Ljotića 38 glasova (0,36%) i lista Božidara Maksimovića 2 glasa (0,02%). Izabran je kandidat s liste dr. Vladka Mačeka Roko Mišetić, profesor u mirovini, i njegov zamjenik Niko Buško Matov, trgovac iz Stona.²⁸

Motiviranost glasača za ove izbore bila je mnogo veća negoli za one 1931. godine, što je razumljivo s obzirom na to da je na izborima istaknuto više lista (četiri) te da je među njima bila i lista Udružene opozicije čiji je nosilac bio Vladko Maček. Kotarski kandidat na vladinoj listi Bjelovučić dobio je 923 glasa (8,76%), a kandidat Niko Šutić 1 757 glasova (16,67%). Ostale dvije liste dobile su minimalan broj glasova: Ljotićev kandidat Ante N. Jerić 38 (0,36%), a kandidat Božidara Ž. Maksimovića 2 glasa (0,02%).

Zanimljivo je pogledati rezultate izbora u pojedinim mjestima kotara. U njima se uočava koliki je bio učinak režimske propagande na one birače koji su ovisili o državnoj službi. Rezultati pokazuju da je utjecaj zaista postojao, pa se postavlja pitanje jesu li oni koji su glasali za vladinu listu uistinu bili za nju ili su glasali zbog bojazni da ne izgube radno mjesto. Zasad nemamo pokazatelja koji bi nam dali točan odgovor.

Grad Dubrovnik na ovim je izborima bio podijeljen u sedam izbornih jedinica s ukupno 5 724 birača. Od tog broja glasalo je njih 3 751 (65,53%): za listu Udružene opozicije 1 325 birača (35,23%), dok je vladina lista dobila 1 656 glasova (44,14%) – vladina je lista dakle postigla relativnu većinu. U Cavtatu je od 563 birača glasalo njih 467 (82%): za listu Udružene opozicije 348 glasača, a

²⁷ Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu 5. V. 1935., Beograd 1938., 118., 119.

²⁸ Isto.

za vladinu listu 119 glasača. Međutim, treba reći da je mjesto Zvekovica glasalo na istom biračkom mjestu s biračima Cavtata i zato je Udružena opozicija postigla takav uspjeh u Cavtatu. U ostalim mjestima (pretežno seoskim) glasalo je 7 406 glasača. Za listu Udružene opozicije glasalo je njih 6 144 (82,95%). Dakle, Dubrovnik je bio jedino mjesto u kotaru u kojem je vladina lista dobila relativnu većinu. Osim navedenog spomenut ćemo da su na ovim izborima stanovnici Mljeta dali dosta glasova vladinoj listi, 199 od 472 glasa (42,01%), pa se na njih donekle ne može odnositi konstatacija da su listi Udružene opozicije glasove dali uglavnom stanovnici negradskih naselja.

Na kraju možemo zaključiti da je lista Udružene opozicije u dubrovačkom kotaru izvojevala veliku pobjedu. Bio je to još jedan dokaz pobjede hrvatske nacionalne misli na jugu Hrvatske, koji je teritorijalno bio otrgnut od ostalih dijelova Hrvatske. Ta pobjeda ujedno predstavlja znak postupnog ali sigurnog sloma politike centralizma i unitarizma u tom dijelu Hrvatske. Zahvaljujući teroru, javnim prijetnjama i javnom glasanju, vladina lista uspjela se domoći izvjesnog broja glasova, i to uglavnom u Dubrovniku. Od 2 680 ukupno dobivenih glasova u dubrovačkom kotaru vladina je lista u gradu Dubrovniku dobila 1 656 glasova (61,79%). Dubrovački su glasači dakle vladinoj listi dali više od polovice ukupno dobivenih glasova. Prema tome, vladina preporuka upućena općinama uoči izbora imala je rezultata, pa je tako donekle ublažen poraz vladine liste.

Prilike nakon izbora

Petosvibanjski izbori označili su novo razdoblje u povijesti Kraljevine Jugoslavije. Nakon njih prešutno se obnavlja politički život iako stranke nisu bile odobrene zakonom niti je zakon o njihovoj zabrani bio ukinut. U državi se pravno ne uspostavljaju demokratski oblici vlasti, ali se takav oblik vladavine zaista uspostavlja i jača. Opće političko ozračje u državi nakon izbora ispunjeno je intenzivnim političkim životom.

Iako je na petosvibanjskim izborima Bogoljub Jevtić dobio većinu i tako osigurao svoju vlast i većinu u Narodnoj skupštini, knez Pavle ipak nakon izbora mijenja vladajuću garnituru.²⁹ Jevtić knezu Pavlu nije bio jamstvo za uspješno vođenje one politike koju je namjeravao provoditi nakon izbora. Naime, knez Pavle nastojao je stišati nacionalne strasti u državi, obnoviti stranački život u zemlji i riješiti hrvatsko pitanje. Bogoljub Jevtić, kao omraženi političar iz vremena diktature, nije mogao voditi takvu politiku. Zato je knez Pavle ubrzo nakon izbora ishodio njegovu ostavku, a mandat za sastav vlade povjerio Milanu Stojadinoviću.³⁰

²⁹ Prema službenim izbornim rezultatima vladina je lista u državi dobila 60%, a Udružena opozicija 37% glasova. Preostalih 3% dobile su liste "Zbora" i staroradikala.

³⁰ Milan Stojadinović bio je član Narodne radikalne stranke do njezina raspuštanja 1929. godine. Za narodnog poslanika izabran je na izborima 1923., 1925. i 1927. godine. Od kraja 1922. bio je u mnogim vladama Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije.

Stojadinović je u vladu uključio i predstavnike dviju bivših političkih stranaka, Antona Korošca iz bivše Slovenske ljudske stranke i Mehmeda Spahu iz bivše Jugoslavenske muslimanske organizacije. Navedena koalicija ubrzo je formirala stranku poznatu pod imenom Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ, Jereza). Bila je to nova dvorska stranka u kojoj su se našli stari radikali (pašićevci), kojima je bio na čelu Aca Stanojević, slovenski klerikalac Anton Korošec i Mehmed Spaho. U nastupnoj besjedi u Narodnoj skupštini Milan Stojadinović izjavio je da će nova vlada moći riješiti hrvatsko pitanje.³¹

U svim programima JRZ se izjašnjava protiv integralnog jugoslavenstva i za rješavanje hrvatskoga pitanja te za poštivanje triju imena "našeg naroda", njihove ravnopravnosti i tradicije i za unutrašnje uređenje države u atmosferi zajedničkog povjerenja.³² Bio je to veliki otklon od politike koju je kralj Aleksandar uveo 6. siječnja 1929. i nada da će se hrvatsko pitanje ipak riješiti. Uostalom, treba reći da ovim činom vlast Kraljevine SHS odnosno Kraljevine Jugoslavije prvi put priznaje da u državi postoji hrvatsko pitanje.

Prilike nakon izbora 1935. godine

Novi kurs u vladinoj politici do kojeg dolazi 1935. koristi HSS na čelu s Vladkom Mačekom koji širi aktivnost svoje stranke u sve dijelove hrvatskoga društva, pretvarajući tako HSS u jedinstveni nacionalni pokret. HSS-u prilaze pristaše nekadašnje Hrvatske pučke stranke (klerikalci) i tzv. domovinski pristaše ustaškog pokreta, zvani frankovci. U početku vodstvo HSS-a ne zaoštava odnose s frankovcima, ali će se tijekom vremena ti odnosi početi pogoršavati. HSS osniva ili obnavlja brojne stranačke organizacije kao što su Gospodarska sloga, Seljačka sloga, Hrvatska seljačka zaštita i Hrvatska građanska zaštita. Osnivanjem spomenutih zaštita opravdavalno se potrebom obrane stranačkih skupova od napada režimskih udarnih grupa (prvenstveno četnika i drugih velikosrpskih skupina i jugoslavenskih integralista, npr. sokolaša) te neopravdanog nasilja žandara koje je postajalo sve učestalije, posebice u vrijeme predizborne kampanje i nakon izbora. U isto vrijeme 1935. godine obnavlja se i sindikalna organizacija Hrvatski radnički savez (HRS).

Gospodarska sloga, kao ekonomska organizacija, imala je zadatak pomagati sitnim seljačkim gospodarstvima u nabavljanju i kreditiranju nabave sjemena i drugog potrebnog materijala za sjetvu i žetvu te ostale poljoprivredne radove. U Dalmaciji je u to vrijeme vinogradarstvo bilo u krizi. U konobama su se nalazile velike zalihe neprodanog vina. Gospodarska sloga intervenirala je tako što je organizirala prijevoz vina u žitorodne krajeve države te u Austriju i Njemačku. Organizacije Gospodarske sloge bile su od velikog značenja za povezivanje hrvatskoga sela sa strankom, a vodstvo stranke toj je organizaciji

³¹ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 187.-188. U navedenoj Stojadinovićevoj izjavi prvi se put od strane neke kraljevske vlade u Beogradu spominje rješavanje hrvatskoga pitanja.

³² Iz govora Milana Stojadinovića o programu JRZ-a na stranačkome skupu u Beogradu 1. VII. 1936., *Novosti*, 2. VII. 1936.

posvećivalo posebnu pozornost. Maček je Gospodarskom slogom želio osigurati hrvatskom seljaštvu da u političkoj borbi osigura Hrvatskoj gospodarsku neovisnost. Gospodarska je sloga svojim djelovanjem uspjela hrvatskim proizvodima znatno podići cijenu na tržištu. Navedene organizacije postojale su i u Dubrovniku i dubrovačkom kotaru, posebno u Konavlima, Župi Dubrovačkoj, Rijeci Dubrovačkoj i na poluotoku Pelješcu.

Godine 1936. istekao je mandat općinskim vijećnicima izabranima na izborima 1933. godine. Zato vlada te godine raspisuje izbore na temelju Zakona o općinama koji je donesen 14. ožujka 1933. godine.³³

Općinski izbori održani su 22. studenoga 1936. godine. Bili su to drugi općinski izbori nakon uspostave Šestosiječanjske diktature. Izbori 1933. i nisu bili izbori jer se glasalo samo za listu pristaša vlade, odnosno za one čiju je kandidaturu unaprijed odobrio šestosiječanjski režim. Ti su izbori omogućili izbor onih koji su slijepo provodili politiku integralnog jugoslovenstva. Narod dubrovačkog kotara uglavnom ih je bojkotirao, osim u sredinama s jakom osnovicom državnih i drugih službenika. Izbori 1936. izmijenili su dotadašnju strukturu vlasti – umjesto integralista i jugonacionalista vlast u općinama dubrovačkog kotara preuzeli su pristaše HSS-a. U nekim pelješkim općinama među izabranim vijećnicima bilo je i komunista i njihovih simpatizera.

Naveli smo da HSS osniva razne stranačke organizacije. Među njima su bile i Hrvatska seljačka zaštita i Hrvatska građanska zaštita. Kotarska organizacija Hrvatske seljačke zaštite imala je pet četa. Svaka je imala kotarske zapovjednike koji su podčinjenima davali zadatke i povremeno obilazili teren kontrolirajući izvršavaju li se zadaci. Na čelu Hrvatske građanske zaštite u gradu Dubrovniku bio je Marin Šorak, koga poslije zamjenjuje Frano Vojvodić. U Dubrovačkom je primorju čelnik Zaštite Roko Aguzinović, a u Konavlima Pero Bakić. Prema memoarskoj građi organizatora narodnooslobodilačke borbe u južnoj Dalmaciji, na području dubrovačkog kotara 1940. Zaštita je imala oko 1 500 zaštitara.³⁴ Od ljeta 1935. ponovo se na javnim mjestima i privatnim zgradama u hrvatskim selima i gradovima viju hrvatske trobojnice i ostali hrvatski simboli. U doba diktature to je bio veliki prijestup zbog kojeg su mnogi dospjeli u zatvor. Pristaše HSS-a uvelike slave 20. srpnja, dan Mačekova rođenja. Taj će se dan u godinama koje slijede pretvoriti u opću nacionalnu manifestaciju. Oživljava i djelatnost hrvatskih kulturnih društava. U dubrovačkom kotaru posebno se isticala djelatnost Hrvatskog pjevačkog društva "Gundulić". Slave se hrvatski nacionalni datumi, organiziraju uranci, pale krijesovi, pjevaju se hrvatske rodoljubne pjesme itd. U to vrijeme oživljava i djelatnost radničkih organizacija, uglavnom sindikalnih, koje žandari i policija budno prate smatrajući ih leglima komunizma.³⁵

³³ Suzana LEČEK, "Borba HSS-a za općinsku samoupravu 1936. – 1939.", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2008., 1001.

³⁴ Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, 2 Zagreb 1974., 143.-169.; HDA, RSUP, SDS, 01.18, 70.-71.

³⁵ Dušan PLENČA, "Odnos građanskih političkih struktura Dubrovnika prema borbi za na-

Godine 1936. na čelo dubrovačke organizacije HSS-a izabran je dr. Ante Kačić, liječnik iz Dubrovnika. Odnosi u organizaciji nisu bili dobri: javljaju se trzavice i izvjestan oblik frakcionaštva koji će, po mišljenju nekih, zadobiti široke razmjere. Radilo se naime o načinu rješavanja hrvatskoga pitanja – treba li ga rješavati unutar ili izvan postojeće države. Sa stavom da se ono rješava unutar postojeće države nije se slagao dio članstva koji sve više simpatizira Ustaški pokret. Do tada se taj odnos u stranci nije osobito izražavao – on se javlja kad vodstvo stranke na čelu s Mačekom počinje pregovore s predstavnicima srbijanske politike (onih na vlasti i u oporbi). Od tada Maček surađuje s knezom Pavlom očekujući da uz njegovu pomoć riješi hrvatsko pitanje.

Zbog sređivanja prilika unutar dubrovačkog HSS-a u Dubrovnik dolazi Jakov Jelašić. Tada su osnovane tri organizacije: gradska organizacija unutar zidina, čiji je predsjednik bio Miho Škvrce, gradska organizacija izvan zidina, čiji je predsjednik bio Frano Dabrović, i gradska organizacija u Gružu, na čelu s inženjerom Franom Kolumbićem. Za predsjednika kotarske organizacije izabran je, umjesto Ilije Vrlička, zemljoradnik Nikola Zec. Vrličak i Kačić pripadali su skupini koja se nije slagala s načinom rješavanja hrvatskoga pitanja kako ga je pokušalo riješiti vodstvo HSS-a.³⁶

Nakon navedenih događaja prilike se donekle sređuju. U programskim načelima HSS-a sve se više ističe prihvaćanje načela nauka braće Radić, provođenje gospodarsko-seljačke reforme, stvaranje organizacije na narodnim seljačkim temeljima, mirotvorstvu i čovječnosti. Pored navedenog izraženije se ističe potreba da se ne nasjeda komunističkoj promidžbi te pozivanje na borbu za “katolički kulturni i civilizirani zapad”, a “protiv najvećih neprijatelja kulture komunizma”. Na zborovima se otvoreno poziva na borbu “Za krst časni i slobodu zlatnu”.³⁷ Treba konstatirati da se takve pojave nisu izrazito javljale u zapadnom dijelu kotara i na otocima (poluotok Pelješac i Mljet).

cionalno oslobođenje i socijalni preobražaj”, *Dubrovnik u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1985., 1049.

³⁶ HDA, RSUP SRH, SDS, kut. 1 – 01 – 18, 36.-42. Ivo ROJNICA, *Susreti i doživljaji 1938.-1945.*, München 1969., 21. Prema tvrdnjama Ive Rojnice u navedenom djelu, ustaše zvani franckovci do sporazuma Mačeka s Udruženom opozicijom u Farkašiću surađivali su s HSS-om, a nakon sporazuma se distanciraju od suradnje. No on ujedno tvrdi da je unutar dubrovačke organizacije HSS-a postojalo tzv. desno državotvorno krilo te da je čitava dubrovačka organizacija na čelu s narodnim zastupnikom Rokom Mišetićem i senatorom Mihom Škvrcom te predsjednikom gradske organizacije prof. Franom Kolumbićem bila desno orijentirana. Ove njegove tvrdnje nemaju podloge u povijesnim izvorima. Zanimljiva je i Rojnčina tvrdnja da u Dubrovniku u to vrijeme nije bilo jasno određenog stranačkog opredjeljenja jer je Dubrovnik, kaže Rojnica, bio pojam hrvatskoga nacionalnog jedinstva. Ni ova njegova tvrdnja nema osnova. Rojnica ujedno tvrdi da je on 1939. započeo s osnivanjem ustaških trojki u Dubrovniku, koje su ubrzo počele djelovati.

³⁷ *Isto.*

Djelatnost radničkih organizacija

Nadležna vlast Zetske banovine ubrojila je Dubrovnik među kotareve u kojima postoji mogućnost obnove komunističke djelatnosti. Zato se traži jači nadzor nad djelatnošću sindikalnih organizacija, posebno Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ), smatrajući da tu organizaciju vode komunisti. Predstavnici dubrovačke organizacije HRS-a prisustvuju početkom ožujka 1937. godine sastanku obalnih radnika koji je održan u Sušaku, a kojem je prisustvovao i čelnik dubrovačke organizacije HSS-a Roko Mišetić.³⁸ Komunistički orijentirani pripadnici URSSJ-a odupirali su se nastojanjima da se njihovi članovi pridruže HRS-u. U svezi s tim list *Radnik* piše: "Hrvatski radnici u Dubrovniku dobro znadu da su Hrvati, bez da ih na to podsjećaju razni Mišetići, ali znadu isto tako i da su izrabljivani po hrvatskim poslodavcima kao i po poslodavcima druge vjere i narodnosti. Oni nisu protiv borbe hrvatskog naroda, ali su odlučno protiv toga da ih poslodavci u ime hrvatstva izrabljivaju."³⁹

Dana 14. ožujka 1937. godine u Dubrovniku je održana skupština građevinskih radnika Saveza građevinskih radnika Jugoslavije, nakon koje će slijediti formiranje podružnica građevinskih, obalnih, krojačkih, hotelijersko-kavarnarskih, tramvajskih i pekarskih radnika, i to u okviru URSSJ-a. Građevinskih je radnika u Dubrovniku bilo najviše. Njihov se broj stalno povećavao zbog iznimno povoljne konjunktore izgradnje u Dubrovniku. Za pridobivanje radnika u savez borba se vodila između URSSJ-a, HRS-a i JUGORAS-a (Jugoslavenski radnički savez). Dubrovački radnici većinom su bili u URSSJ-u, koji vode komunisti, a 1939. u URSSJ-u u Dubrovniku bilo je organizirano 1 675 radnika.⁴⁰ HRS je nastojao okupiti Hrvate, a JUGORAS radnike odane režimu, propagirajući integralno jugoslavenstvo. URSSJ učlanjuje radnike bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost. U Dubrovniku je 20. lipnja 1937. formiran Mjesni međustrukovni odbor URSSJ-a.⁴¹ Čelnik ove sindikalne organizacije bio je Mato Vidović, tajnik mjesne organizacije Saveza hotelijersko-kavarnarskih i gostioničarskih namještenika. Ovaj je međustrukovni odbor imao 1937. očite uspjehe u organiziranju radnika, posebno u vezi s poboljšanjem njihova materijalnog položaja, što se ostvarilo potpisivanjem kolektivnog ugovora i dosljednom primjenom Uredbe o ugostiteljskom pomoćnom osoblju.⁴² Tijekom 1937. nastavile su se trzavice unutar sindikalnog pokreta u Dubrovniku. URSSJ i HRS nisu uspjeli uskladiti svoje djelatnosti kojima bi se poboljšao položaj radnika, pa su odvojeno zaključivali kolektivne ugovore, što

³⁸ DAD, Kotarsko poglavarstvo br. 562 od 4. III. 1937. Tom je prilikom Roko Mišetić pokušao iskoristiti skup u političke svrhe. Zato je zamoljen da napusti dvoranu u kojoj se održavao sastanak.

³⁹ *Radnik*, br. 32, 19. III. 1937.

⁴⁰ DAD, Predstojništvo gradskog redarstva br. 16 067 od 11. XII. 1939.

⁴¹ *Isto*, br. 50 od 16. VII. 1937.

⁴² M. KAPOVIĆ, *n. dj.*, 335.

je pogodovalo poslodavcima. Zato je Ministarstvo socijalne politike donijelo odluku da prilikom sklapanja kolektivnih ugovora sudjeluju sve sindikalne organizacije (HRS, URSSJ, JUGORAS i Muslimanska lista).⁴³

HSS u dubrovačkom kotaru ulaže velike napore da HRS na tom području bude čelna sindikalna organizacija – posebno prof. Roko Mišetić, čelnik HSS-a u Dubrovniku. On je 10. listopada 1937. prvi put izložio potrebu okupljanja svih radnika bez obzira na “vjeru i plemensku pripadnost”, što je svakako bio rezultat čvršćih veza HSS-a i SDK-a s oporbenim strankama iz čitave Jugoslavije.⁴⁴

Skupštinski izbori 1938. godine

Opće stanje uoči izbora

Razdoblje od parlamentarnih izbora 1935. do parlamentarnih izbora 1938. obilježeno je daljnjim jačanjem hrvatskoga nacionalnog pokreta i slabljenjem režimskih stranaka, što su najbolje pokazali općinski izbori 1936. godine. Jačanje utjecaja HSS-a očitovalo se jačanjem i omasovljenjem već spomenutih stranačkih organizacija, Gospodarske sloge, Seljačke sloge i Seljačko-gradanske zaštite. Knez Pavle nije bio zadovoljan načinom vladanja Milana Stojadinovića. To se nezadovoljstvo očitovalo sporim rješavanjem pitanja unutrašnjeg političkog života, prvenstveno nerješavanjem hrvatskoga pitanja. Uz navedeno došlo je i do nesloge među vodećim političarima JRZ-a. Navedeno je uvjerilo Stojadinovića da će novim izborima ojačati svoj položaj i povećati “svoju” većinu u Narodnoj skupštini. Zato se odlučio na prijevremene izbore. Knez Pavle ga je u tome podržao smatrajući da će izbori pokazati stvarnu snagu Stojadinovića, kao i snagu oporbe. Narodna je skupština raspuštena i raspisani su izbori za 11. prosinca 1938. godine.

Na izborima su istaknute tri zemaljske liste: vladina lista (JRZ), čiji je nosilac bio Milan Stojadinović, lista Udružene opozicije, čiji je nosilac bio V. Maček, i lista stranke Zbor, čiji je nosilac bio Dimitrije Ljotić. Kotarski nositelj liste Udružene opozicije bio je Roko Mišetić. Za razliku od izbora 1935., ovima je u kotaru Dubrovnik prethodila snažna predizborna aktivnost, i to na velikim skupovima na kojima su govorili kotarski kandidati, a i putem novinskog tiska.

U članku “Mrtvi Vam poručuju” *Narodna svijest* iz Dubrovnika piše: “Mrtvi Vam poručuju da u času odsutne borbe hrvatskog naroda 11. prosinca 1938. krenete njihovim stopama. Čujte glas hrvatskog velikana Dubrovčanina Frana Supila, čelik borca, diva koji se u bjesnećem političkom organu nikad nije uklonio ni poklonio.” Pisac članka govori biračima da u životu naroda znaju nastupiti trenuci kada treba odbaciti sve što bi spriječilo uspjeh na izborima. To su trenuci kad se radi o životu ili smrti, kad između “da” ili “ne” “niti

⁴³ DAD, Kotarsko poglavarstvo br. 2809 od 4. XII. 1937.

⁴⁴ *Isto*, br. 2659 od 16. X. 1937. Do tada HSS traži da se prvenstveno zapošljavaju članovi HSS-a.

ima niti smije biti srednjeg puta i kad o tome i 'da' i 'ne' ovisi čast, ponos, bitak naroda i njegove budućnosti za decenije za vjekove".⁴⁵

U članku "U predvečerje izbora" *Narodna svijest* donosi tekst govora Ante Trumbića od 25. studenoga 1925., koji je izrekao na vijeću Hrvatske zajednice o hrvatskome pitanju. U njemu se ističe da hrvatski narod, ako želi postati snažan politički čimbenik, mora biti svjestan svojega prava i ne smije se zadovoljiti "koncesijama koje bi mu učinili oni koji drže državnu vlast", jer bi to značilo da se on ne odriče samo svog nacionalnog i političkog individualiteta, nego bi se trebao odreći i da "bude faktor koji ima pravo da sudjeluje u svim odnošajima koji se njega tiču". Pisac članka smatra da političku koncesiju treba odbaciti i eliminirati, jer bi tim putem hrvatski narod ponovno stradao kakvu god nagodbu sklopio.⁴⁶

U dubrovačkom je kotaru pred izbore održano više predizbornih skupova. Tako je 8. rujna 1938. održan skup HSS-a u selu Mravinci kraj Slanog. Bio je to skup kojem je prisustvovalo mnogo naroda dubrovačkoga kraja. Narodu se obradio kotarski kandidat liste Udružene opozicije Roko Mišetić. Nakon što je prisutnima izručio pozdrav nositelja liste dr. Vladka Mačeka, govorio je o aktualnim pitanjima unutrašnje i vanjske politike. Govoreći o unutrašnjim državnim prilikama, u središtu govora bilo je hrvatsko pitanje za koje traži konačno rješenje – ostvarenje hrvatske samostalnosti unutar jugoslavenske države. U mjestu Slano Mišetić održao je konferenciju sa stranačkim predstavnicima kotara, a na putu prema Dubrovniku posjetio je selo Majkovo i zastavio se kod spomenika poginulom hrvatskom omladincu Luki Kraljeviću, koga su ubili žandari, te je okitio njegov grob cvijećem.⁴⁷ U rujnu je dubrovački kotar posjetio i čelnik HSS-a dr. Juraj Šutej. Boravio je u Dubrovniku i održao konferenciju u dvorištu samostana Male braće. O tome izvještava dubrovačka *Narodna svijet* u članku "Konferencija dr. Jure Šuteja". Izvjestitelj piše da je obavijest o Šutejevu dolasku došla iznenada te da čelnici HSS-a iz Dubrovnika nisu mogli na uobičajen način obavijestiti pučanstvo, ali je i pored toga "(...) samostansko dvorište bilo ipak premaleno da primi sve one, koji pohrliše, da čuju riječ narodnog prvaka, tako da se bar stotina njih morala vratiti natrag".⁴⁸ Govoreći o predstojećem sporazumu o rješavanju hrvatskoga pitanja, Šutej se osvrnuo na historijat spomenutog sporazuma izloživši poteškoće koje su prethodno morale biti otklonjene da bi do sporazuma došlo. Narodu je poručio da se što bolje spremi za izbore koji ni u kojem slučaju nisu daleko, a čiji će ishod biti od "golemog zamašaja po hrvatsku narodnu budućnost".⁴⁹ Zborovi pristaša HSS-a održali su se i u Stonu, Trpnju, Janjini, Kliševu i Osojniku. U Stonu i na Pelješcu govorili su narodni zastupnik Roko Mišetić te njegov zamjenik Niko Buško. U ostalim mjestima govorili su Frano Dabrović i drugi

⁴⁵ *Narodna svijest*, br. 49, 7. XII. 1938.

⁴⁶ *Isto*.

⁴⁷ *Narodna svijest*, br. 37, 14. IX. 1938.

⁴⁸ *Narodna svijest*, br. 38, 21. IX. 1938.

⁴⁹ *Narodna svijest*. Ivo Rojnica navodi da je Šutej tom prilikom rekao krilaticu "Hrvatski novac u hrvatskom džepu, hrvatska puška na hrvatskom ramenu" (I. ROJNICA, *n. dj.*, 21.).

dužnosnici HSS-a.⁵⁰ U prostorijama izborne kancelarije HSS-a u Dubrovniku održan je 7. listopada 1938. sastanak općinskih i seoskih čelnika HSS-a kotara Dubrovnik. Sastanku je prisustvovao i Roko Mišetić, kao i članovi organizacije HSS-a dubrovačkog kotara. Prisutne je Mišetić informirao o aktualnim događajima i političkoj situaciji u državi. Treba reći da nisu održani svi predviđeni predizborni skupovi Udružene opozicije u dubrovačkom kotaru – nije održan predizborni skup kao ni zbor pomoraca u Gružu, koje su nadležni kotarski organi vlasti dubrovačkog kotara zabranili.

Pišući o obećanjima koja kandidati obično iznose narodu na predizbornim skupovima, *Narodna svijet* konstatira da kandidati HSS-a narodu ne trebaju obećavati ni mostove ni bikove ni popravak cesta. Oni mu obećavaju samo jedno, da će uvijek biti uz svoj narod, da neće popustiti i da ga neće iznevjeriti. A nevjero, tvrdi *Narodna svijet*, imamo uvijek kod narodnih zastupnika koji ne slušaju svoj narod i kada zaboravljaju da mandat znači nalog kojega treba izvršiti. Narodni zastupnik ne može s mandatom raspolagati po svojoj volji jer on nije njegovo privatno vlasništvo.⁵¹ Govoreći o zadacima hrvatskoga naroda pred izbore, kandidati Udružene opozicije u predizbornim govorima u dubrovačkom kotaru isticali su da Hrvati, s obzirom na svoj položaj u državi, moraju čuvati i jačati svoju političku organizaciju, HSS, jer bi bez nje izgubili onu glavnu snagu koja je omogućila da hrvatski narod vodi svoju borbu. Upute od čelnictva HSS-a iz Zagreba tražile su da članovi jačaju vezu s kotarskim vodstvom HSS-a, te da je svaki Hrvat pozvan da izvrši svoju dužnost i da mora biti solidaran sa svojim narodom.⁵²

Uoči izbora Dubrovnik je posjetio i Milan Stojadinović, nosilac vladine liste i JRZ-a. U Dubrovnik je stigao iz Splita, gdje je održao stranački skup. U Dubrovniku je boravio tri dana. Prema sjećanju Ive Rojnice, Hrvati Dubrovnika organizirali su demonstracije. Organizatori su bili pristaše Ustaškog pokreta kojima su se pridružili i pristaše HSS-a. U demonstracijama su se osobito isticali Pero Barbir, Mašo Rubini, Vlaho Matičević, Tonko Glavan i Marko Bodulić. Njima treba dodati Luku Butigana i ing. Franju Kolumbića. U toku demonstracija Bodulić je sam došao na Pile, zapadno predgrađe, gdje su bili okupljeni četnici, te ih je rastjerao.⁵³ Demonstranti su se na Stradunu sukobili s policijom i probili njezin kordon. Za vrijeme Stojadinovićeve boravka u Dubrovniku grad je noću “ispisan protujugoslavenskim parolama, a na Porporeli je bio nacrtan lijes s mrtvacem koji je imao glavu Stojadinovića.”⁵⁴

U dubrovačkom, kao i u ostalim kotarevima tadašnje Hrvatske, provedena je prije izbora kontrola biračkih popisa. U Dubrovniku je izborna kancelarija

⁵⁰ *Narodna svijet*, br. 46, 16. IX. 1938.

⁵¹ *Narodna svijet*, br. 45, 9. XI. 1938.

⁵² *Narodna svijet*, br. 46, 16. IX. 1938.

⁵³ I. ROJNICA, *n. dj.*, 19.-20.

⁵⁴ *Isto*. Rojnica navodi da su se demonstracije utišale kad je zapovjednik redarstvene službe odveden u bolnicu, a policija je uhitila 16 omladinaca, među kojima i Luku Butigana i Antu Jovića, koji su nakon ispitivanja pušteni na slobodu, a ostali su bili osuđeni na 15 dana do dva mjeseca zatvora.

HSS-a pregledala 966 dokumenata s potkrijepljenim prijedlozima. O raspoložuju izbornika onodobni tisak piše da izborne apstinencije neće biti jer je svatko svjestan da treba obaviti svoju dužnost. Predviđalo se da će apstinirati jedino oni koji znaju da im u "složnim narodnim, redovima nema mjesta".⁵⁵

Rezultati izbora

Rezultati izbora za zastupnike (poslanike) Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije 1938. godine u kotaru Dubrovnik bili su sljedeći: lista Udružene opozicije, čiji je nositelj bio dr. Vladko Maček (kotarski kandidat Roko Mišetić), dobila je 9 897 glasova (81,35%), lista JRZ-a, nositelj Milan Stojadinović, 2 120 glasova (17,42%) i lista "Zbora", nositelj Dimitrije Ljotić, 148 glasova (1,21%). U usporedbi s rezultatima izbora 1935. godine Udružena opozicija dobila je 2 080 glasova više, a vladina lista 560 glasova manje. Na ovim je izborima glasalo 12 165 glasača, a 1935. 10 537 glasača, dakle sada 1 628 glasača više. Prema tome apstinencija je na ovim izborima bila mnogo manja i iznosila je 16,47%, dok je 1935. iznosila 27,63%.

Rezultati izbora za Narodnu skupštinu 1938. na pojedinim biralištima kotara Dubrovnik

Glasačko mjesto	Udružena opozicija	JRZ	"Zbor"
Dubrovnik I	373	232	19
Dubrovnik II	418	175	9
Dubrovnik III	305	176	15
Dubrovnik IV	313	200	9
Dubrovnik V	265	131	11
Dubrovnik VI	430	265	8
Dubrovnik VII	356	175	3
Dub. Župa	561	66	3
Dub. Rijeka	392	36	5
Cavtat	64	126	-
Zvekovica	301	9	1
Ćilipi	640	35	-
Gruda	629	17	-
Pločice	517	9	-
Orašac	410	58	7
Trsteno	337	42	-
Slano	241	22	-

⁵⁵ *Narodna svijest*, br. 44, 2. XI. 1938.

Smokovljani	625	17	-
Ston	648	63	5
Lopud	72	22	-
Šipan	128	49	10
Mljet	322	118	42
Janjina	506	18	-
Kuna	518	5	-
Trpanj	236	11	-
Orebić	280	44	-
Ukupno	9897	2120	148⁵⁶

I na ovim izborima, kao i na onima 1935. godine, grad Dubrovnik dao je veliki broj glasova vladinoj listi, ukupno 1 353 (29%). Vladina je lista 1935. osvojila 1 554 glasa (41,42%). Dakle, birači Dubrovnika dali su vladinoj listi na izborima 1938. 63,82% od ukupnog broja glasova u kotaru Dubrovnik. Osim Dubrovnika relativno velik broj glasova vladina lista dobila je u Cavtatu (66,31%) i na Mljetu (24,48%). Lista Udružene opozicije na biralištima u gradu Dubrovniku dobila je 2 460 (53%) glasova. To je bio velik uspjeh HSS-a u Dubrovniku s obzirom na rezultat na izborima 1935., kada je osvojio 1 325 glasova (35,32%). Bio je to konačan poraz centralističke i unitarističke politike u dubrovačkom kraju u kojem su te snage od 1918. godine imale snažno uporište, i to upravo u Dubrovniku, pa i Cavtatu. HSS je naposljetku na ovim izborima postao dominantna politička snaga. Splitsko *Novo doba* u članku "Jedinstvenost Hrvata na nedjeljnim izborima" piše: "Glasajući za dr. Mačeka (hrvatski narod, nap. F. M.) jasno je izrazio svoju odluku da nastavi putem koji je vodio predsjednik HSS-a. Vidjelo se da je HSS stvarna predstavica hrvatskog naroda ili da budemo još točniji, da je on organiziran hrvatski narod. Zahvaljujući toj organizaciji i velikoj disciplini oni su mogli zabilježiti tako velik uspjeh kakav nismo do sada polučili ni na jednim izborima. Narod je slušao glas svog srca i poziv svoga razuma i nije nikome nasjeo."⁵⁷

Prilike nakon izbora

Borba za slobodu i ravnopravnost hrvatskoga naroda nastavila se u novim uvjetima. U Hrvatskoj tada nije bilo druge organizirane političke stranke osim HSS-a, pa se oko njega i Mačeka, osim seljaštva, okupljaju i drugi slojevi hrvatskoga naroda. Hrvatsko pitanje bilo je nesumnjivo glavno političko pitanje države. Međutim, unatoč izjavi o nužnosti njegova rješavanja, Stojadinović nije pokazivao spremnost da doista tome i pristupi. Kako se sredinom 1930-ih pogoršavala međunarodna situacija (nagli uspon nacističke Njemačke ugro-

⁵⁶ *Narodna svijest*, br. 50, 14. XII. 1938.

⁵⁷ *Novo doba*, br. 252, 15. XII. 1938.

žavao je europski i svjetski mir), knez Pavle smatrao je da unutrašnje stanje u državi treba što prije srediti. Zato je početkom 1939. smijenio Stojadinovića i predsjedništvo vlade povjerio Dragiši Cvetkoviću, s tim da što prije ostvari sporazum s Mačekom i HSS-om. On je i ostvaren 26. kolovoza 1939. godine sporazumom Cvetković–Maček. Istoga dana knez Pavle potpisao je uredbu o Banovini Hrvatskoj, u kojoj je pravno razrađeno ono što je dogovoreno političkim sporazumom. Tada je osnovana nova vlada, u kojoj je bilo šest predstavnika SDK-a (pet iz HSS-a i jedan iz SDS-a). Zanimljivo je spomenuti da je u srpnju 1939., dakle prije potpisivanja sporazuma, Dragiša Cvetković boravio u Dubrovniku. Tom je prilikom razgovarao s novinarima i rekao im da pregovori dobro napreduju, ali da im ne može reći ništa o dosegu razgraničenja jer je za određivanje granica nadležan srpski narod.

Banovina Hrvatska nastala je spajanjem dviju dotadašnjih banovina – Savske i Primorske. Njima su pridruženi kotarevi u kojima su više od polovice stanovništva činili Hrvati, a to su bili Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid i Ilok. Proglašenje Banovine Hrvatske značajno je razdoblje u povijesti kotara Dubrovnik. Njime se Dubrovnik ponovno administrativno vraća matici zemlji – Hrvatskoj. Bila je to velika i značajna pobjeda hrvatske nacionalne misli, čemu su pridonijeli i stanovnici juga Dalmacije svojom velikom potporom koju su dali HSS-u i Vladku Mačeku. Protiv uspostave Banovine Hrvatske i pripajanja Dubrovnika toj političkoj jedinici bili su svi pristaše velikosrpske i jugoslavensko-unitarističke politike. Oni su bili zaplašeni da će uskim priobalnim pojasom Dubrovnik biti odsječen od svog hercegovačkog i dubljeg kontinentalnog zaleđa, čime će njegove glavne gospodarske strukture – pomorstvo, promet i turizam – biti izložene teškoj depresiji. Ne treba zanemariti ni da su neki poticaji protiv pridruženja Dubrovnika Banovini Hrvatskoj stizali i iz beogradskih krugova. O tome list *Dubrovnik* u članku “Neprijatelji i naroda i države” piše: “Mi nalazimo u srpskoj štampi (ili točnije u srbijanskoj) neku rezerviranost u raspravljanju unutrašnjih pitanja, nešto nalik na malaksalost i zlovolju, što bi opet nekom neupućenom strancu moglo dati povoda mišljenju da bi tu moglo biti pomalo i svakog skretanja sa principa koje je ona oduvijek odlučno branila; pa i danas ih ponekad brani; a ponekad opet puste ih da ih se sa stanovite strane rijetkim cinizmom omalovažuje čak ih se i ne priznaje.” Predstavnik dubrovačkoga odbora “Jugoslavenske omladine” Josip Zmajčić i starosta Sokola Dubrovnik Renci Lučić zajednički potpisuju izjavu koja glasi: “Treba javno staviti do znanja da Dubrovnik nikad neće biti prepušten onima koji sanjaju o separatizmu.”⁵⁸

Odnosi u organizaciji HSS-a u Dubrovniku 1939. nisu bili dobri. U rukovodstvu je dolazilo do međusobnih trzavica. Očito su među njima postojale političke i idejne suprotnosti. Tome uvelike pridonosi jačanje ustaških ideja među nekim pristašama HSS-a, s kojima se mnogi nisu slagali. Uz to mnogi pristaše HSS-a dolaze pod utjecaj shvaćanja koja se javljaju pojavom i jačanjem križarske organizacije. Očito su to bili počeci raslojavanja unutar HSS-a. Za

⁵⁸ *Dubrovnik*, br. 2, 18. I. 1941.

prevladavanje te pojave u Dubrovnik dolazi generalni tajnik HSS-a dr. Juraj Krnjević. On je stigao u Dubrovnik 27. travnja 1940. na poziv predsjednika dubrovačke organizacije HSS-a prof. Franje Kolumbića. Kolumbić je Krnjeviću poziv uputio u studenome 1939. godine. Tom prilikom Kolumbić je savjetovao Krnjevića da po svom dolasku okupi sve stranačke, prosvjetne, gospodarske, sindikalne, skrbne i socijalne organizacije u jedinstven pokret, upozoravajući ih na učestale frakcijske sukobe i osobne razmirice. U pismu o tome, koje je Kolumbić uputio istaknutom članu HSS-a u Dubrovniku Mihi Škvrce, ističe se da će gospodin Krnjević pridonijeti svojim radom i prisutnošću da se učini kraj lažima, podvalama i mržnji među članovima HSS-a.⁵⁹

Dr. Jurja Krnjevića dočekali su u Gružu Roko Mišetić, narodni zastupnik, senator Miho Škvrce i ravnatelj redarstva dr. Š. Žgombić. Na trgu ispred crkve Sv. Vlaha Krnjevića je dočekala ogromna masa. Nakon što je pregledao vod Građanske zaštite, pozdravio ga je povjerenik općine dr. Božo Jambrišak. Sutradan se Krnjević sastao s predstavnicima kotarske organizacije HSS-a, a navečer je na prostoru ispred palače Sponza građanima održao govor. Govorio je o unutrašnjoj i vanjskoj politici Jugoslavije. Nakon skupa primio je predstavnike dubrovačke organizacije HSS-a. Dubrovačka *Narodna svijest* donosi njegovu poruku Dubrovčanima, koja glasi: "Velika je vaša zadaća. Vi ste na krajnjoj točki naše zemlje. Vi koji čuvate našu djedovinu gdje se ona razvila kroz stoljeća i zato nemojte da nam budu u druge krajeve iz Dubrovnika dolazili glasovi da je Dubrovnik međusobno zavađen i rasparčan i da ta nesloga bude mamac za one izvana da bi zagospodarili ovim našim svetim tlom."⁶⁰

U vrijeme boravka u Dubrovniku Krnjević je uspio ujediniti tri gradske organizacije (Gruž, Pile i Grad) u jednu. Dana 2. svibnja 1940. izabran je u palači Sponza novi upravni odbor stranačke organizacije HSS-a u Dubrovniku od 32 člana, na čelu s inž. Franom Kolumbićem. Prvi potpredsjednik jedinstvene organizacije bio je dr. Frano Dabrović, liječnik-zubar. Drugi potpredsjednik bio je dr. Ante Kačić, liječnik. Prvi tajnik bio je dr. Jozo Baljkas, odvjetnik, a drugi tajnik dr. A. Sugja, odvjetnik. Izabrana su i dva blagajnika: Ivo Duper (prvi) i Baldo Crnjak (drugi) Veliki broj dužnosnika ukazuje da su se suprotnosti među članstvom rješavale kompromisom. U odboru je bilo 8 činovnika, 4 trgovca, 7 obrtnika, 6 radnika, 2 odvjetnika i 1 seljak, a za četvoricu se ne navodi zanimanje.⁶¹

U isto vrijeme imenovana je i nova gradska uprava. Ban Ivan Šubašić razriješio je dužnosti dotadašnjeg povjerenika Božu Jambrišeka, a na funkciju gradonačelnika imenovan je dr. Josip Baljkas, odvjetnik. Za prvog podnačelnika

⁵⁹ Arhiv Jugoslavije, Fond Ministarstva za fizičko vaspitanje, bez registarske oznake. O odnosima unutar HSS-a u Dubrovniku piše Ivo Rojnica u navedenom djelu. Rojnica tvrdi, previše smiono, da je u to vrijeme HSS gubio pristaše te da Dubrovnik nije bio ničiji nego samo velikohrvatski. Za prof. Franu Kolumbića tvrdi da je pripadao desnom krilu HSS-a, zajedno s narodnim zastupnikom Rokom Mišetićem i senatorom Mihom Škvrcom. Rojničina tvrdnja nije istinita. Navedeni članovi HSS-a ostali su do kraja vjerni politici Vladka Mačeka.

⁶⁰ D. PLENČA, *n. dj.*, 1046.-1061.

⁶¹ *Narodna svijest*, br. 18, 30. IV. 1940.

imenovan je Mate Klarić, tajnik Trgovačke akademije, a za drugog podnačelnika Marko Marojica, seljak iz Župe Dubrovačke.⁶² Imenovani su i gradski vijećnici, njih 31. Među njima bilo je 6 trgovaca, 5 obrtnika, 4 seljaka, 3 radnika, 1 inženjer, 2 liječnika, 3 odvjetnika, 1 umirovljenik, 1 direktor banke, 1 hotelijer, 3 činovnika i jedan bez naznačenog zanimanja.⁶³

Do sloma Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine birači kotara Dubrovnik još će jednom izići na izbore. Bili su to općinski izbori održani 1940., na kojima su još jednom svoj glas dali kandidatima HSS-a. Ovim je izborima HSS pridao veliko značenje jer nije mogao realizirati zahtjev za provođenje izbora za Narodnu skupštinu i Hrvatski sabor. Općinski izbori održani su 19. svibnja 1940. godine. Treba napomenuti da su općinski izbori održani samo u selima, ali ne i u Dubrovniku. Na izborima sudjeluje samo HSS. Na izborima je bilo istaknuto 12 lista, 10 lista HSS-a i dvije neslužbene liste. Izbornu listu otoka Mljeta odbacio je redovni sud. Izbori u općini Konavle – Gruda održani su 26. svibnja 1940., i to s jednom listom HSS-a.⁶⁴ O općinskim izborima 1940. list *Seljački dom* piše sljedeće: “Danas čujemo da izbori nisu ništa važnoga. Onaj tko ovako govori ili je potpuno neznalica ili je svijesno protivnik hrvatskog seljačkog pokreta te tako i Banovine Hrvatske. Oni (izbori, nap. F. M.) nisu mjerilo naših snaga političkih ali su zato i te kako jako mjerilo naše seljačke svijesti i sposobnosti. Ovo su prvi izbori za izgradnju, te pod takve smatramo ove izbore kao kad gradiš kuću gledaš da najprije postaviš dobre temelje, fundus dobre podloge podsjeća na kojima ćeš kasnije izgraditi zgradu kako bi si je prema svojim mogućnostima zamislio.”⁶⁵

Cilj općinskih izbora bio je izmjena sastava općinskih vijeća na teritoriju Banovine Hrvatske. Trebalo je smijeniti one članove vijeća na koje se režim Banovine Hrvatske nije mogao osloniti, odnosno one koji nisu htjeli slijediti sporazum Cvetković–Maček. Općinski izbori trebali su također biti priprema za izbore na kojima je trebalo izabrati zastupnike Hrvatskog sabora, koje je vodstvo HSS-a uskoro očekivalo. “Nove općinske uprave trebale su pomoći u učvršćenju nove vlasti i jamčiti da će saborski izbori potvrditi politiku HSS-a i promjene nastale uspostavom banovinske autonomije.”⁶⁶

Dubrovčani su 20. srpnja 1940. posljednji put proslavili rođendan Vladka Mačeka (61.), koji se u hrvatskim krajevima slavio od 1935., a posebno nakon izbora 1938. i proglašenja Banovine Hrvatske, kada se pretvara u opću nacionalnu manifestaciju. O toj manifestaciji piše opširno dubrovačka *Narodna svijest*: “U subotu se grad kitio zastavama, na Stradunu su podignuti tradici-

⁶² *Narodna svijest*, br. 19, 9. V. 1940.

⁶³ *Isto*.

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ *Jutarnji list*, br. 10.166, 15. svibnja 1940. Na općinskim izbornim listama Dubrovnika istaknuti su sljedeći općinski kandidati: općina Orebić – Šime Krstelj, Kuna – Josip Lukšić, Trpanj – Franjo Glavina, Janjina – Mato Matković, Ston – Niko Žile, Ston neslužbena – Stijepo Matić, Slano – Ivo Milić, Mljet – Niko Kunić, Lopud – Niko Glavinović, Orašac – Pero Cvjetković, Šippan – Vinko Glavić, Šippan neslužbena – Božo Palinko.

⁶⁶ *Seljački dom*, br. 19, 8. V. 1940.

onalni standeli bez kojih se u gradu ne može zamisliti ni jedna veća proslava. Zgrada općine iluminirana bezbrojnim žaruljama. Važniji gradski objekti bili su osvjetljeni reflektorima dok su neka predgrađa samostalno provela rasvjetu paljenjem bengalske vatre. Čarobnu sliku je pružala rasvjeta morske obale u Pilama i Gružu. Lombardijeri sv. Vlaha pucali su salve, a Gundulićeva glazba je svirala. Glavni dio proslave održan je u nedjelju, a započeo je budnicom, pucaњem lombardijera, prodajom otkupnih znački čiji je prinos išao u karitativni fond. U 9 sati u crkvi Male braće održana je tiha misa kojoj je prisustvovao velik broj građana. (...) Manifestaciona povorka održana je oko 9 sati, a u 8 sati Gundulićeva glazba obilazila je grad. Narod Gruža došao je u grad Dubrovnik u povorci predvođen glazbom. Povorka je prošla ulicama grada, a ispred nje stupala je četa vatrogasaca iza koje je stupala mjesna organizacija HSS-a predvođena narodnim zastupnikom Rokom Mišetićem i gradonačelnikom Baljksom. Slijedile su zatim nacionalne, kulturne, omladinske organizacije i Hrvatski radnički savez (HRS) Drugi dio povorke predvodila Gundulićeva glazba iz Rijeke dubrovačke na čelu s organizacijom HSS-a iz Gruža, Rijeke dubrovačke i HRS. Obišavši grad manifestaciona povorka se zaustavila pred katedralom gdje je narodni zastupnik Roko Mišetić održao prigodni govor naglasivši da je ovo manifestacija hrvatske svijesti našeg naroda.⁶⁷

Uspostavom Banovine Hrvatske i provođenjem reorganizacije i transformacije lokalne vlasti dolazi do smjene velikog broja osoba na istaknutim mjestima u upravi, sudstvu, prosvjeti i drugim ustanovama. Najprije su smijenjeni nosioci upravne vlasti koje je postavio raniji režim, aktivisti pokreta "Srbi na okup", pristae Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS), Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), Jugoslavenskog narodnog pokreta "Zbor" Dimitrija Ljotića, organizacije Jugoslavenskog sokola, rukovodioci srpskih kulturnih društava i privrednih organizacija te nastavnici. Tako je ban Ivan Šubašić svojom odlukom stavio na raspolaganje profesore Učiteljske škole Novaka Bukvića i Marka Boškovića te profesorice gimnazije Nadu Vujić, Viktoriju Krenajs, Olgu Bijelić i profesora dr. Matu Nikolića. Prema pisanju tjednika *Dubrovnik*, od uspostave Banovine Hrvatske pa do početka 1940. s područja dubrovačkog kotara otpušteno 96 namještenika sa 135 članova obitelji srpske narodnosti ili Hrvata-jugoslavenskih nacionalista.⁶⁸ Navedenu tvrdnju lista *Dubrovnik* treba uzeti s rezervom jer su te osobe mogle biti premještene ili umirovljene – državni činovnici naime nisu mogli biti otpušteni bez dokazane krivnje. Vjerojatno se radilo o premještaju jer Banovini nije bilo u interesu da zaoštrava odnose s centralnom vladom. Općinska rukovodstva u to su se vrijeme borila s velikim financijskim teškoćama i velikim brojem činovnika koje je vlast Šestosiječanjske diktature uvelike zapošljavala jer su bili njezin oslonac u općinama. Dakle, moglo se kod tih otkaza raditi i o selekciji suvišnog kadra koji nije bio stručan. Nakon uspostave Banovine Hrvatske u Dubrovniku su daljnju djelatnost obustavili "Srpsko humano društvo Kneginja Zorka", Srpska narodna ženska zadruga, Filijala Srpske banke

⁶⁷ *Narodna svijest*, br. 15, 23. VII. 1940.

⁶⁸ *Isto*, br. 16, 24. VII. 1940.

d.d. Zagreb i Zadruga Srba privrednika, a represivne mjere poduzete su i protiv URSS-a i drugih sindikalnih organizacija, osim HRS-a.⁶⁹

Zanimljivo je spomenuti da je na Sv. Vlaha 1940. godine u Dubrovnik stigao ban Ivan Šubašić koji je, osim Dubrovnika, posjetio Konavle, Dubrovačko primorje i Ston. U spomenutoj knjizi o njegovu posjetu Dubrovniku piše Ivo Rojnica koji konstatira da su pripadnici Ustaške organizacije u Dubrovniku, kojima je i on pripadao, bili protiv bana Šubašića – smatrali su ga slugom beogradskog dvora. Rojnica također tvrdi da se među njima javila ideja o potrebi njegova ubojstva. Međutim, kaže Rojnica, na intervenciju Mile Budaka potencijalni ubojice odustali su od atentata. Ipak, kaže dalje, veliki broj njegovih političkih protivnika nalazio se među nositeljima 67 barjaka koji su se po običaju trebali nakloniti prolazeći pored službene tribine. Od navedenog broja barjaktara samo su mu tri odala počast. Prvi barjaktar bio je ustaša Pero Kojaković, koji je organizirao taj protest.⁷⁰ *Narodna svijest* i *Dubrovnik* nisu pisali o tome što piše Rojnica, pa njegove informacije treba uzeti s rezervom.

---

⁶⁹ D. PLENČA, *n. dj.*, 1050.; *Narodna svijest*, br. 16, 24. VII. 1940.

⁷⁰ I. ROJNICA, *n. dj.*, 40.-43. Rojnica piše da je prilikom dolaska bana Šubašića u Dubrovnik i njegova obilaska dubrovačkog kotara uspio sa svojim pristašama da se "svaki čisti kamen ispiše našim lozinkama i svim školama skinu slike kralja Petra. Putem do Konavala sve je bilo ispisano mada je na svakih 300 metara bio oružnik". Inicijator atentata bio je Pero Kojaković. Njegov prijedlog prihvatili su Ivo Rojnica i prof. Kaštelan. Budući da onodobni tisak o tom posjetu nije pisao, a o tome nema ni dokumenta u arhivima, Rojničine tvrdnje treba uzeti s rezervom.

SUMMARY

THE POLITICAL AFFILIATIONS OF VOTERS IN THE DISTRICT OF DUBROVNIK, 1931-1940

This article describes the political affiliations of voters in the district of Dubrovnik from 1931 to 1940. In it the author presents statistical data of parliamentary elections for the National Assembly of the Kingdom of Yugoslavia (1931, 1935, and 1938) as well as local elections for the 1936 and 1940 elections. In conjunction with this the author follows political conditions in the district as well as campaign propaganda. From this analysis, the author concludes that in all elections after 1935 in the Dubrovnik district the Croatian Peasant Party was dominant, while the pro-regime centralists and unitarists were roundly defeated.

Key words: Dubrovnik district, parliamentary elections, district elections, campaign propaganda, Kingdom of Yugoslavia